

AVRUPA BİRLİĞİ BÖLGESEL KALKINMA MALİ YARDIMLARININ TÜRKİYE AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Arş. Gör. Dr. Alp ÖZEL*

Yrd. Doç. Dr. Cüneyt KILIÇ**

Arş. Gör. Dr. Burcu KILINÇ SAVRUL***

ÖZET

Avrupa Birliği (AB) kültürel, sosyal ve ekonomik olarak farklı yapılara sahip ülkelerden ve bölgelerden oluşmaktadır. Bölgesel kalkınma politikaları araçları ile bu farklılıkları azaltmak amaçlanmaktadır. Çalışmanın amacı Avrupa Birliği bölgesel kalkınma politikalarının uygulamaya geçirilebilmesi için gerekli olan araçları ve bölgesel kalkınma politikaları çerçevesinde Türkiye'ye verilen mali yardımları değerlendirmektir. Makalenin sonunda Türkiye'deki mali yardımların etkinliğini arttırabilmek adına öneriler sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Avrupa Birliği, Bölgesel Kalkınma Politikaları, Mali Yardım.*

Jel Sınıflandırması: *R58, R51*

EVALUATION OF THE EUROPEAN UNION REGIONAL DEVELOPMENT FINANCIAL AID FOR TURKEY

ABSTRACT

The European Union (EU) consists of countries and regions which have culturally, socially and economically different structures. Reducing these differences have been aimed at by applying regional development policy tools. The aim of the study is to evaluate the tools that are necessary for the implementations of EU regional development policies and discuss the financial aid given to Turkey within the framework of regional development policies. Moreover concluding remarks of the study stress propositions towards increasing the efficiency of financial aid in Turkey.

Keywords: *The European Union, Regional Development Policies, Financial Aid.*

Jel Classification: *R58, R51*

* Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, alp78@hotmail.com

** Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, c_kilic2006@hotmail.com

*** Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, kilincburcu@hotmail.com

1. GİRİŞ

Bölgelerarasındaki gelir düzeyi ve işsizlik oranı farklılıkları, bölgelerin rekabet gücünden ve buna bağlı olarak verimliliklerindeki farklılıklardan da kaynaklanır. Bölgelerde düşük rekabet gücü ve verimlilik, düşük gelire ve düşük düzeyde iş yaratılmasına neden olmaktadır (Ergüder, 2002:303).

Az gelişmiş bölgelerde mali araçlara gereken esneklik kazandırılmamıştır. Orta ve uzun vadeli kredilerin sağlanmasında büyük güçlükler görülmektedir. Bölgelerarasında sermayenin akışına getirilen sınırlamalar ve bürokratik işlemler de sermayenin maliyetini arttırmaktadır. Çevre bölgelerde bilgi ve danışma hizmetleri yetersizdir. Firma yöneticileri girişimcilik niteliklerine sahip değildir. Altyapıya ilişkin sorunlar, tüm bölgelerde rekabet gücünü etkileyen diğer bir faktördür. Tarıma dayalı az gelişmiş bölgelerden İrlanda, İtalyan adaları ve İspanya'nın bazı bölgelerinde ulaştırma ağı yetersizdir. Portekiz ve Kuzey İrlanda'da enerji temini yetersiz ve pahalıdır. Özellikle Yunanistan'da haberleşme sistemlerinin geliştirilmesi gerekmektedir (Abuzer ve Arıkan, 2003: 95-96).

2008 yılı küresel ekonomik kriz de AB'nin ekonomisini ciddi ölçüde olumsuz etkilemiştir. Ayrıca AB'nin ekonomi yönetiminin zayıflıklarının görülmesini sağlamıştır. AB'ye üye devletlerin bölgesel politikalarının uyumunun daha etkin hale getirilmesi gerekmektedir. Yine ekonomik krizin önlenememesi durumunda krizin etkileri ile mücadelede alınabilecek önlemler hızlı bir şekilde belirlenmelidir (Yiğit, 2012: 163).

Çalışmanın amacı Avrupa Birliği bölgesel kalkınma politika araçlarını ve bölgesel kalkınma politikaları çerçevesinde Türkiye'ye verilen mali yardımları değerlendirmektir. Bu çerçevede öncelikle AB bölgesel kalkınma politika araçlarından, Türkiye'ye yönelik AB mali yardımlarından, AB bölgesel kalkınma politikalarının uygulanmasında kalkınma ajanslarının rolünden bahsedilmektedir. Çalışmanın sonunda da Türkiye'deki mali yardımların etkinliğini artırıcı önerilerde bulunmaktadır.

2. AVRUPA BİRLİĞİ BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKA ARAÇLARI

2. 1. Avrupa Birliği Bütçesi

AB bütçesinin kaynakları, üye devletler tarafından AB adına toplanır. Avrupa Birliği'nin üye devletlerden bağımsız bir bütçesi bulunmaktadır. AB bütçesi harcamalarının finansmanı öz kaynaklarla yapılmaktadır. Avrupa Birliği'nin temel finansman kaynakları; geleneksel öz kaynaklar (temel olarak gümrük vergileri ile tarım ve şeker vergisi), KDV temelli gelirler ve üye ülkelerin gayri safi milli hasıllarının bir bölümünü birliğe aktarmaları suretiyle oluşan gelirlerdir. Öz kaynaklar AB GSMH'sının %1,23 ile sınırlandırılmıştır. Diğer gelir kaynakları ise; AB Kurumlarının verdiği para cezaları, AB faaliyetlerinde elde edilen gelirler ve AB çalışanlarından yapılan kesintiler, üye ülke katkıları ve özel ödemelerdir (Zülfüoğlu, 2011 :21).

Üye ülkelerden bütçeye gelir akışı, üye ülkenin refah düzeyi ile orantılı tutulmaktadır. Üye devletlere fonların akışı ise birlik tarafından tanımlanmış öncelikler doğrultusunda

gerçekleştirilmektedir. Daha az gelişmiş ülkeler oransal olarak, daha zengin üyelere fazla fon alırlar. Üye ülkelerin çoğunun yararlandığı fon miktarı, bütçeye aktardıkları miktarlardan daha fazla olmaktadır. Bununla birlikte birlik seviyesinde ortak karar alınmayan politikalar da mevcuttur. Ulusal sosyal güvenlik, emeklilik, sağlık ve eğitim sistemleri ulusal, bölgesel ya da yerel yönetimlerce finanse edilirler. Faaliyetler en iyi şekilde yürütülebilecekleri seviyeden (ulusal, bölgesel ya da yerel seviyede) idare edilirler (European Commission, 04.03.2013).

Topluluk bütçesinin genel dağılımı böyle olmakla birlikte sanayileşmiş ülkelerin bütçeye net verici oldukları, daha az gelişmiş üye ülkelerin ise net alıcı durumunda oldukları görülmektedir (DPT Müsteşarlığı Avrupa Birliği ile İlişkiler Genel Müdürlüğü, 1998: 21).

2. 2. Avrupa Yatırım Bankası

Avrupa Yatırım Bankası 1958’de kurulmuştur (European Investment Bank, 2000:11). Bankanın temel faaliyet alanları bölgesel kalkınma; ulaştırma, iletişim, çevre ve enerji altyapıları; Avrupa sanayinin desteklenmesidir. Bankanın bölgesel etkisi olan faaliyetlere giderek daha fazla iştirak ettiği görülmektedir. Bu amaçla, geri kalmış bölgelerin kalkınması, ulusal fonlardan desteklenmeyen işletmelerin modernizasyonu ve yeni iş alanlarının oluşturulması, üye ülkelerin tek başlarına finanse edemeyecekleri ve topluluk yararına olan büyük altyapı projelerine uzun vadeli krediler sağlanmaktadır (İldırar, 2004: 154-155).

2. 3. Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu

Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu (ABKF), AB’de bölgesel politika kapsamındaki Yapısal Fonlar’ın en önemli bölümüdür. Fon 1975 yılında ve bölgesel desteklemelerin birbirleriyle uyumlu şekilde gerçekleştirilmesi amacıyla kurulmuştur (Charvatova ve Charvat, 2009: 465).

Fon, kırsal ve kentsel bölgeler içinde en az gelişmiş bölgeleri, gerilemekte olan sanayi bölgelerini, ada ya da dağlık bölgeler gibi coğrafi ya da doğal engelleri bulunan bölgeleri, nüfus yoğunluğu düşük olan bölgeleri ve sınır bölgelerini destekleyerek, bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarının kapatılmasına katkı sağlamaktadır. ABKF’nin finansman sağladığı temel alanlar aşağıda belirtildiği gibidir (Williams 1996: 70 ve Harms, 2009: 5);

- Sürdürülebilir iş imkanları yaratılması için şirketlere, özellikle de KOBİ’lere doğrudan yatırım yardımı,
- Telekomünikasyon, çevre, enerji, ulaştırma, Ar-Ge ve yenilikçiliğe yönelik altyapılar,
- Bölgesel ve yerel kalkınmayı destekleyecek ve yerleşim birimleri ve bölgelerarasındaki işbirliğini güçlendirecek risk sermayesi fonları, yerel kalkınma fonları gibi finansal araçlar ve
- Teknik destek önlemleridir.

Milli ya da bölgesel yardım fonlarına eş finansman yoluyla KOBİ'lere destek verebilmek amacıyla, 1994–1999 dönemi için ABKF'nun % 10'u KOBİ'lere tahsis edilmiştir (MÜSİAD 1999: 8).

ABKF, sanayi ve hizmetler sektöründe yeni iş alanları yaratıcı veya mevcut iş olanaklarını koruyucu yatırımlar veya altyapı yatırımlarına hibe niteliğinde yardımda bulunmaktadır. 2006 yılında kentsel alanlarda ekonomik, sosyal ve çevresel sorunların çözülmesi, kırsal alanlar ve balıkçılık sektörüne dayalı alanlarda ekonomik çeşitliliğin artırılması, en uzak bölgelerde çeşitli teşviklerin sağlanmasına ilişkin düzenlemeler yapılmıştır (Bozdoğan, 2008: 44-66).

ABKF, 2007-2013 dönemi yakınsama hedefi kapsamında ekonomik yapıların çeşitlendirilmesi ve modernizasyonu ile sürdürülebilir iş imkanları sağlayabilmek amacıyla aşağıdaki önceliklere odaklanmıştır (Juan ve Roura, 2010: 68):

- Araştırma ve teknoloji geliştirme, yenilikçilik ve girişimcilik, özellikle KOBİ'lerde altyapı, Ar-Ge, teknoloji transferi, KOBİ-üniversite-araştırma kurumları arasındaki ilişkinin güçlendirilmesi, mesleki ağların geliştirilmesi, kamu-özel sektör işbirliği, finansal mühendislik araçları yoluyla KOBİ'lerin yatırım ve yenilikçilik fonlarına ulaşımının kolaylaştırılması,
- Bilgi toplumu,
- Yerel kalkınma girişimleri ve diğer hedeflerin kapsamına girmeyen istihdam yaratma faaliyetleri,
- Çevre,
- Risk önleme
- Turizm,
- Kültür yatırımları,
- Ulaştırma yatırımları,
- Enerji yatırımları,
- Eğitim yatırımları ve
- Sağlık ve sosyal altyapı yatırımlarıdır.

Bu program kapsamında desteklenen önemli eylemler arasında KOBİ'lerle ilgili yatırım projeleri, araştırma ve geliştirme faaliyetleri ve altyapı faaliyetleri de bulunmaktadır (Charvatova ve Charvat, 2009: 465).

ABKF, 2007-2013 dönemi bölgesel rekabetçilik ve istihdam hedefi için ise aşağıda belirtilen alanları öncelikli olarak ele almıştır (EUROPA,14.03.2012).

- Yenilikçilik ve bilgi ekonomisi: Verimli bölgesel yenilikçilik ekonomilerinin güçlendirilmesi, kamu ve özel sektör arasında sistemli ilişkiler, yerel ihtiyaçlara yönelik faaliyette bulunan üniversite ve teknoloji merkezleri ele alınan temel konulardır.
- Çevre ve risk yönetimi ve

- Genel ekonomik yarar doğrultusunda ulaşım ve telekomünikasyon hizmetlerine erişim çerçevesinde ele alınan konulardır.

Bölgesel rekabetçilik ve istihdam hedefi, NUTS II düzeyinde ve Kişi Başına GSMH'sı AB-27 ortalamasının % 75'inden büyük olan bölgeler için söz konusudur. Uyum Hedefi kapsamına girmeyen tüm bölgeleri içermekte ve bu bölgelerde rekabet edebilirliği ve istihdam oranını artırmayı amaçlamaktadır. Bu hedef, ABKF ve ASF tarafından finanse edilmektedir (Onur, 2009: 48).

Avrupa bölgesel işbirliği hedefi ise, birlik üyesi ülkelerle sınırları olan üçüncü ülkeler arasındaki işbirliğini güçlendirmeyi amaçlar. Bu hedef altındaki programlara, ABKF tarafından ayrılan miktarın bir kısmı, birlik üyesi olmayan ama birliğe sınırları olan bölgeler için kullanılabilir. Avrupa bölgesel işbirliği hedefi altında ABKF'nin ele aldığı öncelikli konular ise aşağıda belirtildiği gibidir (Kapteyn ve George 2008: 1015);

- Sınır ötesi ekonomik, sosyal ve çevresel faaliyetlerin sürdürülebilir bölgesel kalkınma için ortak stratejiler yoluyla geliştirilmesi;
- Uluslararası işbirliğinin geliştirilmesi: Denize kıyısı olan bölgelerde ikili işbirliğinin, entegre bölgesel kalkınma faaliyetleri ve ağların finansmanı yoluyla geliştirilmesi ve
- Bölgesel politikanın etkinliğinin artırılmasıdır.

2. 4. Avrupa Sosyal Fonu

ASF, yapısal işsizlikle mücadele, çalışma koşullarında iyileştirme, işçilerin mesleki eğitimini sağlama, yaşam standartlarını yükseltme ve işsizlere gelir sağlama amacıyla 1960 yılında kurulmuştur (Charvatova ve Charvat, 2009: 465-466).

ASF, sadece belirli bölgeler için değil, AB içindeki bütün bölgeler içindir. İşsizliği azaltmaya yönelik yeni iş sahaları açmayı, mesleki eğitimi ve iş sahibi olma konusunda danışmanlığı amaçlayan projeler, fon tarafından desteklenmektedir. Görev alanına giren yerleşim birimlerinde personel istihdam eden, ekonomik, sosyal ve kültürel hizmetler yapan, yeni iş sahalarının açılmasında bizzat girişimci veya özel sektöre yol gösterici ve kolaylık sağlayıcı kurumlar olan yerel yönetimler, sayılan amaçları sağlamaya yönelik projeler için ASF'den yardım alabilmektedir (Kösecik ve Koçak, 2004: 3).

ASF bütçesi üye ülkeler, Avrupa Parlamentosu ve Komisyon arasında karara bağlanır. Yakınsama hedefi, bölgesel rekabetçilik ve istihdam hedefi kapsamında ASF fonlarınca desteklenebilecek konular aşağıda belirtildiği gibidir (WEFO, 15.04.2013);

- Çalışanların, işletmelerin ve girişimcilerin ekonomik değişimlere uyum kapasitesini artırmak,

- İş arayanlar ve çalışma hayatının dışında kalan kişilerin iş imkanlarına ulaşımının kolaylaştırılması, özellikle uzun dönemli ve gençler arasındaki işsizlikle mücadele edilmesi. Yaşlıların iş gücü piyasasına katılımının artırılması,
- Dezavantajlı kişilerin istihdam ve işgücü piyasasında, ayrımcılıkla mücadele yoluyla sosyal entegrasyonunu sağlamak,
- İnsan sermayesinin güçlendirilmesi ve
- Sivil toplum örgütleri gibi uluslararası, ulusal, bölgesel ve yerel düzeydeki ilgili paydaşlar arasındaki iletişim ağları sayesinde ortaklıkları teşvik ederek, işgücü alanındaki reformları yaygınlaştırmaktır.

Eğitimin kalitesini ve erişimini iyileştirmek, rekabet edebilme kapasitesini ve istihdamı arttırmak için, 1994-1999 döneminde ASF'nin % 14'ü KOBİ'lere tahsis edilmiştir (MÜSİAD, 1999 :8).

2. 5. Uyum Fonu

Maastricht Antlaşması ile İrlanda, Yunanistan, Portekiz ve İspanya gibi GSMH'sı topluluk ortalamasının %90'ından az olan ülkeleri desteklemek üzere, UF'nin kurulması kararlaştırılmıştır. Fon ile bu ülkelerin çevre ve ulaşım altyapı ağlarının geliştirilmesi hedeflenmiştir (Bozdoğan, 2008: 68-70).

UF, 1993 yılından bu yana üye ülkelere ekonomik ve sosyal eşitsizliklerini gidermeleri için yardım sağlayan önemli yapısal araçlardandır (OECD, 2009: 92).

UF destekleri Yakınsama hedefi çerçevesinde verilebilmektedir. Fondan 2004 yılındaki büyük genişlemeden önce ağırlıklı olarak İspanya, Yunanistan, İrlanda ve Portekiz gibi 4 üye kullanmıştır. 2007-2013 dönemi için ise fondan yararlanabilecek ülkeler Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Güney Kıbrıs, Letonya, Litvanya, Macaristan, Malta, Polonya, Portekiz, Romanya, Slovakya, Slovenya'dır. İspanya da AB-15 kişi başına düşen gayri safi milli gelir ortalamasının altında kaldığı için, aşamalı çıkış kapsamında destek görebilecektir. Programlara sağlanacak destek oranı üye devlet ve Komisyon arasında karara bağlanacaktır. UF'nin katkısı % 85'e kadar çıkabilecektir. UF tarafından finansman sağlanabilecek faaliyet alanları aşağıda belirtildiği gibidir(Charvatova ve Charvat, 2009 :466; Ergüder ve Akdenizli Kocagül, 2008 :92-93);

- Trans-Avrupa ulaştırma ağları ve
- Çevre ve çevreye katkı sağlayacak enerji ve ulaştırma projeleri: Enerji verimliliği, yenilenebilir enerji kullanımı, Trans-Avrupa ulaştırma ağları dışında kalan demiryollarının, nehir ve deniz taşımacılığının geliştirilmesi, çok modlu taşımacılık sistemleri, kara, hava ve deniz trafiğinin kontrolü, kamu taşımacılığının güçlendirilmesidir.

2.6. Avrupa Balıkçılık Fonu

2007-2013 döneminde, Ortak Balıkçılık Politikası'nın uygulamasına yönelik tespit edilen; ekonomik, sosyal ve çevresel hedeflere mali destek sağlamak için 2007 yılında uygulamaya giren yeni bir mali araçtır. BYMA'nın yerini almıştır. Fon üye ülkelerdeki balıkçılık sektörünün büyüklüğüne, çalışan kişi sayısına ve balıkçılık sektörünün ihtiyaçları oranında kaynak aktarmaktadır (Doğan, 2011: 4-5).

2.7. Avrupa Bölgesel İşbirliği Birleşimi

Avrupa Bölgesel İşbirliği Birleşimi (ABİB) sınır ötesi, uluslararası ve bölgesel işbirliğini teşvik etmek ve kolaylaştırmak amacıyla oluşturulmuş yeni bir bölgesel politika aracıdır. ABİB, özel yetki ve sorumlulukları bulunan, bütçesi ve organları olan yasal bir yapı olarak kurulmuştur. Üye ülkeler, bölgesel ve yerel yönetimler, bu yapılardan en az birinin üyesi olduğu birlikler ve diğer kamu kurumları ABİB üyesi olabilirler. AB dışındaki üçüncü ülkelerin kurumları, kendi yasaları ve üye ülkelerle aralarında imzalanan anlaşmaların izin vermesi halinde ABİB'ye katılabilmektedir. Kurulan bir ABİB, Yapısal Fonlar tarafından katkı sağlanan bölgesel işbirliği projelerinin amacı doğrultusunda hareket edebilir. Aynı zamanda ABİB, üye ülkeler ve bunların bölgesel ve yerel yönetimlerinin topluluk katkısı olsun ya da olmasın, kendi girişimleriyle gerçekleştirdikleri bölgesel işbirliği faaliyetlerine de destek olabilmektedir (European Commission, 04.03.2013).

2.8. Avrupa Birliği Dayanışma Fonu

AB Dayanışma Fonu (ABDF), Avrupa Komisyonu'nun 2002 yılında, Avrupa'da yaşanan yıkıcı sel felaketinin ardından, yapısal araçlardan ayrı, yeni bir finansal araç oluşturulmasını teklif etmesiyle kurulmuştur. 2003 yılındaki sıcak hava dalgasının etkisiyle çıkan orman yangınları ve kuraklık da, bu gibi büyük felaketlere karşı daha etkili bir müdahalenin gerekliliğini göstermiştir. Herhangi bir doğal felaketle karşı karşıya olan üye ya da aday ülke, doğrudan ABDF'den yardım talep edebilmektedir. Ancak ABDF, doğal felaketle bağlantılı bütün zararları, örneğin özel mülklerin gördüğü zararları karşılamamaktadır. Ayrıca uzun vadeli imar ve inşaa işleri, ekonominin yeniden canlandırılması gibi faaliyetlere de Yapısal Fonlar gibi diğer araçlar destek sağlamaktadır. ABDF'nin finansmanı ile afetzedeler için geçici barınma imkanı sağlanmakta ve gündelik hayatın devamını sağlayacak acil altyapı ihtiyaçları karşılanmaktadır. 2003 tarihi itibarıyla ABDF, yedi ülkede sekiz eyleme destek vermiş ve toplam 833 milyon Avro fon sağlamıştır. ABDF'nin bir felaket sonrasında yardım sağlaması için tahmini 3 milyar Avro'luk ya da felaketin ortaya çıktığı ülke GSYİH'sının % 0,6'sı kadar bir hasarın olması gerekmektedir. Ancak aynı felaketten etkilenen komşu üye ya da aday ülkeler için böyle bir eşik aranmamaktadır. Ayrıca bir bölgenin büyük çoğunluğunu etkilemiş ve ekonomik istikrar ve yaşam şartlarına uzun sürecek şekilde zarar vermiş felaketler de istisna teşkil etmektedir. Acil yardımlar için ABDF'ye ayrılan yıllık bütçe 1 milyar Avro'dur. Ancak beklenmeyen durumlarda sonraki yılın bütçesi kullanılabilir. Sonraki yıldan kullanılacak miktar ABDF yıllık

bütçesinin % 7.5'idir. ABDF'nin katkı sağladığı faaliyetler aşağıda belirtildiği gibidir(Olsson, 2009 :95; Ross ve Prebil, 2010 :137-139);

- Enerji, içme suyu, kanalizasyon, ulaşım, iletişim, sağlık ve eğitimle ilgili altyapı ve tesislerin çalışmasını sağlayacak ilk onarımlar,
- Afetzedeler için geçici barınma ve ilkyardım hizmetleri,
- Koruma önlemleri ile kültürel mirasın zarar görmesinin önlenmesi ve
- Doğal çevre de dahil olmak üzere afet bölgelerinin temizlenmesidir.

2.9. Diğer Fonlar

Topluluk, 2005 yılında iki yeni fonun kurulmasını kararlaştırmıştır. Bunlar Avrupa Tarımsal Garanti Fonu (ATGF)ile kırsal kalkınma için Avrupa Kırsal Kalkınma Fonu (AKKF)'dur. ATGF kırsal kalkınmayı sağlayacak; AKKF ise kırsal alanda işsiz kalmış insanların kendi mesleklerine entegrasyonunu, kırsal genç nüfusu kendi meslekleriyle ilgili işlere entegre etmeyi, istihdam yaratmada genişlemeyi, Ar-Ge'de eğitim ve insan potansiyelinin katkısını arttırmayı sağlayacak bir mali araç olarak belirlenmiştir (Yıldız ve Yardımcıoğlu 2001: 82; Gürlük, 2001 :7).

3. KATILIM ÖNCESİ MALİ YARDIM ARACI

2007 tarihinden başlayarak IPA, aday ve potansiyel aday ülkeler için daha önce uygulanmış PHARE, ISPA, SAPARD, CARDS ve Türkiye için Finansal Araç gibi finansal araçların yerini almıştır. Bu yeni araçla, geçiş dönemi ve kurumsal yapılanma için destek; üye ülkeler ve diğer IPA faydalanıcısı ülkeler arasında sınır ötesi işbirliği; ulaşım, çevre, ekonomi alanlarında bölgesel ve kırsal kalkınma ve insan sermayesinin güçlendirilmesi ile ayrımcılıkla mücadele gibi konularda finansman sağlanacaktır. IPA'dan yararlanabilecek ülkeler iki gruba ayrılmaktadır. AB'ye aday ülkeler olan Türkiye, Hırvatistan, Makedonya Cumhuriyeti sayılan tüm alanlarda desteklenebilecektir. Batı Balkanlar'daki Arnavutluk, Bosna-Hersek, Karadağ, Kosova Özerk Yönetimi dahil olmak üzere Sırbistan gibi potansiyel aday ülkeler ise sadece geçiş dönemi ve kurumsal yapılanma ile üye ülkeler ve diğer IPA ülkeleri arasında sınır ötesi işbirliği konularında desteklenecektir(European Commission, 06.03.2013).

Bu çerçevede aday ülkeler için desteklenebilecek faaliyetler aşağıda belirtildiği gibidir (Gösterici ve Ormanoğlu, 2007: 102-103);

- Demokratik kurumların ve hukukun üstünlüğü ilkesinin güçlendirilmesi,
- İnsan haklarının, temel özgürlüklerin, azınlık haklarının, kadın-erkek eşitliğinin ve her tür ayrımcılıkla mücadelenin teşviki ve korunması,
- Kamu yönetimi reformu,
- Ekonomik reform,
- Sivil toplumun gelişmesi,

- Sosyal entegrasyon,
- Uzlaşmacı, güvenilir önlemler,
- Bölgesel ve sınır ötesi işbirliği,
- Müktesebata uyum,
- Topluluk tarım ve uyum politikalarının uygulamasına hazırlık olarak politika geliştirme ve
- Sosyal, ekonomik ve bölgesel kalkınma, özellikle altyapı ve yatırım faaliyetleridir.

Özellikle bölgesel kalkınma, kırsal kalkınma ve insan sermayesi konularında aday ülkeler, AB'nin yapısal ve diğer fonlarını kullanabilmektedirler. Geçiş desteği ve kurumsal yapılanma çerçevesinde kullanılacak fon, özellikle topluluk programlarına katılabilme konusunda kapasite oluşturmak ve kurumsal yapılanmayı sağlamak üzere ayrılmıştır. Sınır ötesi işbirliğinde ise, aday ve potansiyel aday ülkelerin birbirleriyle ya da üye ülkelerle kuracakları sınır ötesi, uluslararası ya da bölgelerarası işbirlikleri desteklenmektedir. Bu işbirlikleri iyi komşuluk, istikrar, güvenlik, refah, uyumlu, dengeli ve sürdürülebilir bir kalkınma ve karşılıklı yararın sağlanmasına yöneliktir. Bölgesel kalkınma konusunda, özellikle ABKF ve UF'ye hazırlık olması açısından, politika geliştirme ve uygulama faaliyetleri desteklenmektedir. Bu fonlar tarafından birlik içinde desteklenen faaliyetler, aday ve potansiyel aday ülkelerde IPA tarafından desteklenmektedir. İnsan kaynaklarının geliştirilmesi, yine özellikle topluluk uyum politikasına ve ASF'ye hazırlık amacını taşımaktadır. Son olarak kırsal kalkınmada, topluluk tarım sektörüne aday ve potansiyel aday ülkelerin sürdürülebilir adaptasyonu hedef alınmıştır. Aday ve potansiyel aday ülkelerin ortak tarım politikası ve bu alandaki müktesebata hazırlanması için destek sağlanmaktadır. IPA bölgesel kalkınma yardımı Türkiye, Hırvatistan ve Makedonya Cumhuriyeti'ne çevre, ulaştırma ve bölgesel rekabetçilik alanlarında hazırlanan programlar üzerinden ulaştırılır (Ergüder ve Akdenizli Kocagül 2008 :98-99).

IPA'ya 2007-2013 dönemi için ayrılan toplam bütçe 11 milyar 468 milyon Avro tutarındadır(Gösterici ve Ormanoğlu, 2007: 114)

3.1.Türkiye'ye Yönelik Avrupa Birliği Mali Yardımları

Türkiye 1963 Ankara Anlaşması ve sonrasında imzalanan ek mali protokollerle 1964 yılından 1980 yılına kadar topluluktan 75 milyonu hibe, kalanı kredi şeklinde olmak üzere, toplam 827 milyon Avro'luk mali yardım almıştır. Yunanistan'ın tam üyelik statüsünü elde etmesinden sonra, 1982-1986 döneminde uygulanması planlanan 600 milyon Avro'luk 4. mali protokol, Yunanistan'ın engellemeleri sonucunda uygulamaya konamamıştır. Bu dönemden sonra topluluk mali yardımları, sadece 1991 yılında Körfez Savaşı sırasında verilen 175 milyon Avro tutarındaki kredi ve 1993 yılında sağlanan 3 milyon Avro'luk hibe ile sınırlı kalmıştır. 1995 yılında, AB ile Türkiye arasında Gümrük Birliği'nin (GB) tamamlanmasından sonra, topluluğun Türkiye ile mali işbirliği yeni bir döneme girmiştir. Türk ekonomisinin GB nedeniyle geçireceği değişimin etkilerini yumuşatmak amacıyla, mali işbirliğinde yeni bir düzenlemeye gidilmiştir. Türkiye'de sanayi sektörünün rekabet gücünü artırmak, Türkiye'nin

AB ile altyapı bağlantısını geliştirmek ve Türkiye ile AB ekonomileri arasındaki gelişmişlik farklarını azaltmak amacıyla, 1996-2000 yılları arasında Avrupa Topluluğu genel bütçesinden 375 milyon ECU hibe, aynı yıllar için Avrupa Yatırım Bankası kaynaklarından 750 milyon ECU kredi, 1992-1996 yılları arasında Yenileştirilmiş Akdeniz Programı kapsamında 400 milyon ECU kredi, 1996-1999 yılları için Akdeniz Fonu MEDA I'den (Avrupa-Akdeniz Ortaklığı)5.5 milyar ECU'luk hibe ve kredi, idari işbirliği için 3 milyon ECU hibe alınmıştır. İhtiyaç halinde Türkiye'nin talebi üzerine verilen makroekonomik yardımlarla, topluluğun taahhüt ettiği toplam yardım miktarı yaklaşık 3 milyar ECU'ye ulaşmıştır. Buna karşılık Türkiye'nin bu dönemde mali yardımlardan yararlanma oranı oldukça düşük kalmıştır. Toplam 539.5 milyon ECU kredi ve 375 milyon ECU hibe ile yetinilmiştir. Helsinki Zirvesi'yle Türkiye 1999'da adaylık statüsü kazanmış, mali yardımlardan yararlanma olanakları da artmıştır (Ergüder ve Akdenizli Kocagül, 2008: 99-100).

MEDA Programı, Avrupa-Akdeniz İşbirliği'nin uygulanmasındaki temel mali yardım mekanizmasıdır. MEDA, belli bir bölgeye yönelik uygulanan bir programdır. Bu programdan yararlananlar topluluğa üye olmayan ancak aralarında ortaklık veya işbirliği anlaşması bulunan Akdeniz ülkeleridir (Üstünkaya,1996 :2).

MEDA kapsamında yapılacak yardımlar, hibe ve kredilerden oluşmaktadır. Ortaklığın üyelerinden biri olan Türkiye, 1996 yılından beri AB kaynaklarından yararlanmaktadır. Ülke 1996-1999 döneminde, MEDA fonlarından yıllık olarak ortalama 90 milyon Euro'nun üzerinde yardım almıştır (Yıldız ve Yardımcıoğlu, 2001 :90).

Adaylık öncesi dönemdeki MEDA I mali yardımlarının toplamı hibe olarak 376 milyon ECU'yu bulmaktadır. Türkiye'ye ayrılan bu hibenin tamamı ekonomik istikrar, sosyo-ekonomik kalkınma, demokratikleşme ve sivil toplumun güçlendirilmesini amaçlayan ikili projelerde kullanılmıştır (Koçak, 2009 :139).

Hazine Müsteşarlığı tarafından yönetilen Ulusal Fon, AB'nin sağladığı mali yardımların toplandığı yerdir. Söz konusu işlemler fiilen AB Genel Sekreterliği'nde yürütülür. Projelerin ihale, ödeme, muhasebe ve raporlama işlemlerinde AB kurallarına uyulmasını sağlamak amacıyla, sekreterliğe bağlı olarak Merkezi Finans ve İhale Birimi kurulmuştur. 2002 tarihinde yürürlüğe giren Katılım Öncesi Mali İşbirliği Tüzüğü mali yardımları, katılım ortaklığı belgesinin uygulama aracı olarak belirtilmiştir. Tüzüğe göre MEDA, Avrupa Stratejisi ve GB kapsamında sağlanan hibe yardımları artık tek bir kalemde toplanmaktadır. Talepte bulunmasına rağmen, Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nin faydalandığı PHARE, ISPA ve SAPARD programlarından Türkiye yararlandırılmamış, bu programlara ait bütçelerin önceden kesinleştirildiği, ancak Türkiye için özellikle MEDA programı kapsamında ek kaynak oluşturulacağı belirtilmiştir. Ayrıca Türkiye'ye sağlanacak mali yardımlarla ilgili olarak, AB Konseyi'nde alınacak kararlarda oybirliği kuralı nitelikli çoğunluk esası ile değiştirilmiş, böylece belirli ülkelerin yardımları engellemesinin önüne geçilmiştir.

2000-2006 dönemi için sağlanan hibeler kamu kurumlarının, yerel yönetimlerin, üniversitelerin, sivil toplum örgütlerinin, birlikler ve vakıfların hazırlayacakları projelerin finansmanında kullanılmıştır. Türkiye’de projeler adalet, içişleri, insan hakları eğitimi, yargı ve sivil toplum kuruluşları, tarım, ulaştırma, çevre ve bölgesel politika gibi alanlarda ve ayrıca ülkenin topluluk programlarına katılma kapasitesini artırıcı faaliyetleri içerecek şekilde hazırlanmıştır. 2000 ve 2001 yılında mali yardım sağlanan projelerden bazıları aşağıda belirtildiği gibidir (Ergüder ve Akdenizli Kocagül, 2008: 100-101);

- Deprem zararlarını karşılamaya yönelik oluşturulan 600 milyon Avro’luk TERRA paketinden 375 milyon Avro,
- Eskişehir altyapı ve şehir içi ulaşım projeleri için 110 milyon Avro ve
- Vakıflar Bankası ve Türkiye Sınai Kalkınma Bankası aracılığıyla 125 milyon Avro’dur.

Bilim ve teknolojiyi geliştirme amacıyla 1984 yılından bu yana AB’de uygulanan çerçeve programlarının 6.sına, Türkiye katılım payının tamamını ödeyerek tam katılım göstermiştir. Ancak öncelikli araştırma alanları olan genbilim ve sağlık biyoteknolojisi, bilgi toplumu teknolojileri, havacılık ve uzay, gıda güvenliği ve sağlık riskleri, sürdürülebilir kalkınma, açık bilgi toplumu ve KOBİ’lerde Ar-Ge faaliyetleri gibi alanlarda Türkiye’de yeterince proje üretilememiştir. Başlatılan 7. Çerçeve Programı’na katılım konusunda da ilk yıl itibariyle yine ciddi bir iyileşme kaydedilememiştir. Nitekim alınan mali yardımlara genel olarak bakıldığında, AB ile ilişkileri 1990 yılından sonra başlayan Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri’nin on yıl içinde sağladığı desteğin, Türkiye’nin 40 yılı aşan sürede aldığı mali yardımı geçtiği görülmektedir (Ergüder ve Akdenizli Kocagül, 2008: 101-102).

Tablo 1. 1990-2006 Döneminde Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri için Katılım Öncesi ve Sonrasında Avrupa Toplulukları Genel Bütçesi’nden Ayrılan Hibe Nitelikli Mali Yardımlar (Milyon Avro-Türkiye Hariç)

Katılım Öncesi Harcamalar				
	1990-1999	2000-2003	2004-2006	Toplam (2000 Fiyatları)
	10 Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri için (Çek Cumhuriyeti, Estonya, Letonya, Litvanya, Macaristan, Polonya, Slovenya, Slovakya, Romanya, Bulgaristan)		(Romanya ve Bulgaristan)	-
PHARE	6.767	6.240	4.680	17.687
IPA	-	4.160	3.120	7.280
SAPARD	-	2.800	1.560	4.360
Ara Toplam I	6.767	13.200	9.360	29.327
Yıllık Ortalama Mali Yardım	677	3.300	3.120	1.833
AB’ye Üye Olan 10 Ülke için Katılım Sonrası Harcamalar 2004-2006				
(Çek Cumhuriyeti, Estonya, Letonya, Litvanya, Macaristan, Polonya, Slovenya, Slovakya, Güney Kıbrıs, Malta)				
Tarım Harcamaları				9.791
Yapısal Harcamalar				21.847
İç Politikalar				4.148
İdari Harcamalar				1.673
Alt Toplam II				37.459
Yıllık Ortalama Mali Yardım				12.486
				1990-2006
Toplam Mali Yardım (I + II)				66,7

Katılım Öncesi Harcamalar			
	1990-1999	2000-2003	2004-2006
	10 Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri İçin (Çek Cumhuriyeti, Estonya, Letonya, Litvanya, Macaristan, Polonya, Slovenya, Slovakya, Romanya, Bulgaristan)		(Romanya ve Bulgaristan)
Yıllık Ortalama Mali Yardım			4.174

Kaynak: (Yıldız ve Yardımcıoğlu, 2001: 99).

Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri'ne 2000-2003 döneminde en fazla PHARE Programı kapsamında mali yardım sağlanmış ve bu mali yardımın tutarı 6.240 milyon Avro'dur. Diğer yandan en düşük mali yardım ise SAPARD programı kapsamında yapılmıştır ve yapılan yardımın tutarı 2.800 milyon Avro'dur.

Tablo 2. 1964-2004 Döneminde Türkiye'ye Sağlanan Hibe Nitelikli Mali Yardımlar

Türkiye'ye Yapılan Hibe Nitelikli Yardım Başlığı	Toplam Miktar (Milyon Avro)
1964-1999	
MEDA (1996-1999)	367
Deprem Yardımları	55
Özel Yardım Paketi (Göçlerle İlgili)	75
Türk Sivil Toplum Kuruluşları, İnsan Hakları ve Sivil Toplumun Geliştirilmesine Yönelik Faaliyetler (1996-1999)	4,5
Uyuşturucu İle Mücadele Faaliyetleri (1996-1999)	0,76
Nüfus Politikaları ve Aile Planlaması Faaliyetleri (1992-1998)	3,3
Life-Üçüncü Ülkeler ve Kalkınmakta Olan Ülkelerde Çevre Programları Kapsamında Desteklenen Çevre Projeleri (1992-1999)	4,92
HİV-AIDS ile Mücadele Kapsamındaki Girişimler (1994-1998)	0,68
Türkiye'de Şap Hastalığının Önlenmesi	0,23
Toplam I	526,3
2000-2004	
2000 Yılı İçin (MEDA II + GB'nin Güçlendirilmesine Yönelik AB Stratejisi + Akdeniz Ülkelerinde Rehabilitasyon Programı)	209
2001 Yılı İçin (MEDA II + GB'nin Güçlendirilmesine Yönelik AB Stratejisi + Akdeniz Ülkelerinde Rehabilitasyon Programı)	214
2002 Yılı Katılım Öncesi Mali İşbirliği Programı	126
2003 Yılı Katılım Öncesi Mali İşbirliği Programı	144
2004 Yılı Katılım Öncesi Mali İşbirliği Programı	237,5
Toplam II	930,5
Toplam I + II	1458,8

Kaynak: (Yıldız ve Yardımcıoğlu 2001: 100).

Adaylık öncesi dönemde Türkiye'ye verilen hibe yardımları kişi başına 1 Avro iken, bu oran Polonya için 9 Avro, Romanya için 10 Avro, Macaristan için 12 Avro ve Bulgaristan için 15 Avro olmuştur. Adaylık döneminde ise Türkiye'ye yapılan bu mali yardımlar kişi başına 3.8 Avro olurken, diğer aday ülkelere yapılan mali yardımlar kişi başına ortalama 10 Avro olarak gerçekleşmiştir (Yıldız ve Yardımcıoğlu, 2001: 101).

Tablo 3. 2005 Yılında AB Hibe Yardımıyla Finanse Edilen Projeler

Proje Adı	Uygulayıcı Kurum/Kuruluş	Ulusal Katkı (Avro)	Proje Bütçesi* (Avro)
E-devlet Kapsamında Genel Devlet Sek. İçerisinde Yer Alan Tüm Kurumların Muhasebe Verilerinin	Maliye Bakanlığı	-	2.000.000

Proje Adı	Uygulayıcı Kurum/Kuruluş	Ulusal Katkı (Avro)	Proje Bütçesi* (Avro)
Toplanması İçin Kapasite Geliştirilmesi Projesi			
Türkiye’de Adalet Erişiminin Güçlendirilmesi	Adalet Bakanlığı	815.000	4.400.000
Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Konusunda Avukatların Eğitimi	Türkiye Barolar Birliği	-	1.300.000
Bulgaristan ile Sınır Ötesi İşbirliği,Küçük Ölçekli Ortak Proje Fonu	DPT Müsteşarlığı	-	500.000
Türkiye İçin İş Kümesi Politikasının Hazırlanması	Dış Ticaret Müsteşarlığı	-	6.000.000
Türkiye’de Bulaşıcı Hastalıkların Gözetimi ve Kontrolünün Güçlendirilmesi Projesi 2.Aşama	Sağlık Bakanlığı	1.485.775	6.993.100
Kolluk Şikayet Sistemini Geliştirmek ve Bağımsız Bir Kolluk İnceleme Komisyonu Kurmak	İçişleri Bakanlığı	-	1.600.000
Bölge İstinaf Mahkemelerinin Kuruluşunun Desteklenmesi	Adalet Bakanlığı	7.500.000	30.000.000
Kuşadası Bölgesel Katı Atık Yönetimi Projesi	Kuşatac Birliği	6.447.000	20.205.000
Binalarda Enerji Verimliliği Konusunda Kamu Bilincinin Arttırılması	Elektrik İşleri Etüd İdaresi/Enerji ve Tabii Kaynaklar Bak	30.000.000	1.070.000
Sınır Kontrol Noktalarının Kurulması Projesi	Tarım ve Köyişleri Bakanlığı	3.250.000	13.250.000
IPA Kırsal Kalkınma Ajansının Kurulması	Tarım ve Köyişleri Bakanlığı	950.000	5.199.000
Ulusal Gıda Referans Laboratuvarının Kurulması	Tarım ve Köyişleri Bakanlığı	1.550.000	6.399.000
Moda ve Tekstil İş Kümesi 2.Aşama	ITKIB(İstanbul Tekstil ve Kon. İhracatçı Bir.)	2.250.000	9.000.000
Cinsiyet Eşitliğinin Desteklenmesi	Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü	-	5.838.180
Türkiye Telekomünikasyon Piyasasında Erişim Sisteminin Geliştirilmesine Yönelik Teknik Destek	Telekomünikasyon Kurumu	-	1.200.000
Türk Limanlarında ve Kıyılarında Deniz Güvenliğinin Geliştirilmesi	Denizcilik Müsteşarlığı	162.500	1.490.000
Türkiye-Yunanistan Sınır Ötesi İşbirliği(INTERREG 3A)	DPT Müsteşarlığı	846.750	4.355.000
Jean Monnet Burs Programının Sürdürülmesi	AB Genel Sek.	-	3.820.000
Sivil Toplum Kuruluşlarına Yönelik Hibe Programı	AB Genel Sekreterliği-Avrupa Komisyonu Türkiye Delegasyonu	-	10.500.000
İş Sağlığı ve Güvenliğinin Güçlendirilmesi 2.Aşama	Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı	750.000	3.000.000
Topluluk Programlarına ve Ajanslarına Katılım	Dışişleri Bakanhğı	36.710.620	136.300.309
Türkiye’de Kuduz Hastalığının Kontrolü	Tarım ve Köyişleri Bakanlığı	2.780.750	11,884,500
RAPEX Benzeri Bir Sistemin Türkiye’de Kurulmasına Yönelik Olarak Kurumsal Kapasitenin Güçlendirilmesi	Dış Ticaret Müsteşarlığı	-	1.500.000
Kadın Girişimciliğinin Desteklenmesi	KOSGEB-TESK	75.000	4.800.000
Küçük İşletmeler Kredi Programı 2.Aşama	Hazine Müsteşarlığı	40.000.000	60.000.000
DPT Müsteşarlığı Bünyesinde Devlet Yardımları Genel Müdürlüğü’nde Kurumsal Kapasitenin Güçlendirilmesi	DPT Müsteşarlığı	-	1.000.000
AB Entegrasyon Sürecini Güçlendirici Destek Faal.	ABGS	30.000	14.000.000
Yeni Sıcak Su Kazanları, Gaz Yakan Aletler, Kozmetikler, Vücut Dışında Kullanılan Tıbbi Tanı Cihazları ve Veteriner Tıbbi Ürünler Sektörlerindeki AB Mevzuatının Uygulanması için Piyasa Gözetimi Laboratuvarlarına Destek Projesi	Sağlık Bakanlığı/ Sanayi ve Ticaret Bakanlığı/ Tarım ve Köyişleri Bakanlığı	824.625	3.298.500
Bölgesel Kalkınma Programlarının Hazırlanması, Yönetimi ve Uygulanması ve Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Kurulmasına Teknik Destek	DPT Müsteşarlığı	1.000.000	19.500.000

Proje Adı	Uygulayıcı Kurum/Kuruluş	Ulusal Katkı (Avro)	Proje Bütçesi* (Avro)
Sağlanması Projesi			
TR90(Trabzon,Rize,Giresun,Ordu,Artvin,Gümüşhane) NUTS 2 Bölgesel Kalkınma Planı	DPT Müsteşarlığı	6.000.000	24.000.000
Adli Tıp Konusunda Uzman Olmayan Hekimler ile Hakim ve Savcıların İstanbul Protokolü Konusunda Eğitimi	Adalet Bakanlığı-Adli Tıp Kurumu	75.000	3.000.000
Türk İstatistik Sis. Geliştirilmesi Projesi 2.Aşama	DİE	875.325	11.237.300
NUTS II Bölgelerindeki Kentsel Ekonomik ve Sosyal Sorunların Çözümüne Destek Projesi	Erzurum, Şanlıurfa, Diyarbakır ve Gaziantep	2.125.000	12.500.000
Toplam	-	300.000.000	441.139.889

* 2005 yılı proje bütçeleri Toplam AB Katkısı + Ulusal Katkı şeklinde gösterilmiştir.

Kaynak:(DPT, 04.03.2013).

2006 yılında Avrupa Komisyonu tarafından Türkiye'ye 500 milyon Avro tutarında kaynak tahsis edilmiştir. Söz konusu kaynağa ilişkin programlama çalışmaları iki programlama dönemi içerisinde gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede hazırlanan ilk programlama paketi içerisinde, 24,5 milyon Avro'su ulusal iç katkı olmak üzere, 129,9 milyon Avro tutarında proje yer almıştır (DPT, 04.03.2013).

Tablo 4.Türkiye'ye AB Tarafından IPA Kapsamında Yapılan Mali Tahsisatlar (Milyon Avro)

Bileşenler	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Geçiş Dönemi Desteği ve Kurumsal Yapılanma	256,7	256,1	233,2	211,3	230,6	250,9	238,33
Sınır Ötesi İşbirliği	2	2,8	9,3	9,5	9,7	9,9	10,17
Bölgesel Kalkınma	167,5	173,8	182,7	238,1	291,4	350,8	378,00
İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi	50,2	52,9	55,6	63,4	77,6	89,9	96,00
Kırsal Kalkınma	20,7	53	85,5	131,3	172,5	197,8	213,00
Toplam	497,2	538,7	566,4	653,7	781,9	899,5	935,50

Kaynak: (DPT, 04.03. 2013).

Türkiye'ye 2007-2013 yılı için yapılan hibe niteliğindeki katılım öncesi yardım miktarı toplam 4872,9 milyon Avro'dur. 2004-2006 yılları arasında verilen yardım ile bu miktar karşılaştırıldığında, hibe yardımlarında ciddi bir artışın söz konusu olduğu görülmektedir. Ancak, bu hibe yardım miktarı diğer aday ülkelerle karşılaştırıldığında, Türkiye'ye ayrılan miktarın oransal olarak az olduğu ortaya çıkmaktadır.

Tablo 5. 2007-2013 IPA Dönemi AB Mali Yardımının Aday ve Potansiyel Aday Ülkelere Göre Dağılımı)

	Yüzölçü mü (km ²)	Avro/km ²	Nüfus-2006	Avro/Kişi	Toplam (Milyon Avro) (2007-2013)	Oran
Hırvatistan	56,594	17,634	4,443,000	224.6	998	10.0%
Makedonya	25,713	23,918	2,039,000	301.6	615	6.2%
Türkiye	783,562	6,119	72,520,000	66.1	4795	48.2%
Arnavutluk	2,875	206,957	3,149,000	188.9	595	6.0%
Bosna Hersek	1,209	12,810	3,843,000	170.7	656	6.6%
Karadağ	13,812	17,087	624,000	378.2	236	2.4%
Sırbistan	77,474	17,890	7,425,000	186.7	1386	13.9%

Kosova	10,887	58,326	2,070,000	306.8	635	6.4%
İzlanda*	-	-	-	-	30	0.3%
Toplam	1,022,126	9,489	96,113,000	103.5	9944	100.0%

*İzlanda yardımlardan 2011 yılında faydalanmaya başlamıştır.

Kaynak: <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=5>

IPA, katılımcı ülke Hırvatistan'ın yanı sıra aday statüsündeki ülkeleri (İzlanda, Makedonya, Karadağ, Sırbistan ve Türkiye) ve potansiyel aday statüsündeki ülkeleri (Arnavutluk, Bosna-Hersek ve Kosova) kapsamaktadır. Bu çerçevede 2007-2013 dönemi için en fazla AB mali yardımı alan ülke Türkiye'dir, en az yardım alan ülke ise İzlanda'dır.

4. AVRUPA BİRLİĞİ BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKALARININ UYGULANMASINDA KALKINMA AJANSLARININ ROLÜ

Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin temel amaçlarından biri sosyo-ekonomik kalkınmayı sağlayabilmektir (Sobaci, 2009 :52). Bu doğrultuda BKA'lar Avrupa'da ve dünyada bölgesel ekonomik kalkınmayı teşvik edici faaliyetlerde çok önemli bir rol üstlenmeye başlamıştır (Halkier, 2011 :1).

Kalkınma ajansları, yerel halkı sahip oldukları potansiyeli kullanmaları yönünde teşvik eden, buldukları bölgede proje hazırlama kapasitesini artıran ve iş çözümleri sunan kuruluşlardır (Greg ve Joe ve Debra, 2010 :13).

Bölgesel Kalkınma Ajansları'nın bilinen ilk uygulaması, ABD'de 1930'lu yıllarda kurulan Tennessee Valley Authority'dir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın ardından bölgesel kalkınma konusu önem kazanmış, Avrupa'da da kalkınma ajansları kurulmuştur. Avrupa'daki bölgesel kalkınma ajanslarının ilk örnekleri, 1950'li yıllarda Batı Avrupa'da kurulmuştur. AB'deki bölgesel kalkınma ajanslarının en eski örnekleri, 1950'li ve 1960'lı yıllarda kurulan kalkınma ajansları ile Belçika, Fransa ve İtalya'da görülür. Bu ülkeleri, 1970'li yıllarda kurulan kalkınma ajansları ile İngiltere ve Hollanda izlemiştir. 1980'li yıllarda ise İspanya, Almanya ve İrlanda kalkınma ajansı faaliyetlerine başlamıştır. 1990'lı yıllarda Bulgaristan, Polonya, Slovakya, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, İsveç, Slovenya, Estonya, Romanya, Portekiz gibi ülkeler kalkınma ajansları ile tanışmıştır (Pike, Pose ve Tomaney, 2006 :76; Erçakar, 12.03.2012).

Kalkınma ajanslarının temel amaçları aşağıda belirtildiği gibidir (Altınışık ve Peker, 2010 :147);

- Ulusal ve uluslararası yatırımlar çekmek,
- Bölgenin sosyo-ekonomik gelişimini sağlamak,
- Kalkınmaya yönelik stratejiler belirlemek ve konu ile ilgili kurum ve kuruluşlara destek olmak,
- İşbirliğini geliştirmek,
- İş alanında yatırımı, verimliliği ve rekabet gücünü arttırmak,
- İş imkanlarını arttırmak,

- Bölgelerindeki becerileri geliştirmek,
- Sürdürülebilir kalkınmayı desteklemek,
- Sanayi aktivitelerinin gelişebileceği ortamlar yaratmak,
- Bölgede yabancı yeni firmaların oluşumunu desteklemek,
- Rekabetçi ve yenilikçi firmaları desteklemek.

Tablo 5. Ülkelere Göre Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Kuruluş Yılları

Yıllar	Ülkeler
1950 Öncesi ve 1950’li Yıllar	Avusturya, Belçika, Fransa, İrlanda
1960 ve 1970’li Yıllar	Almanya, İngiltere, İtalya, Hollanda
1980’li Yıllar	Yunanistan, İspanya, Finlandiya, Danimarka
1990’lı Yıllar	Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Litvanya, Polonya, Portekiz, Slovakya, İsveç, Ukrayna

Kaynak: (Kayasü ve Pınarcıoğlu v.d. 2003 :7).

Avrupa kalkınma ajanslarının büyük bir kısmının, dış merkezlerde temsilcilikleri ve örgütlenmiş bir üst kuruluşları (Avrupa Bölgesel Kalkınma Ajansları Birliği-EURADA) bulunmaktadır. Benzer şekilde ABD’de de bölgesel kalkınma kuruluşlarını bir araya getiren Uluslararası Ekonomik Kalkınma Konseyi, bölgesel kalkınmaya yönelik bir işbirliği ortamı sağlamaktadır. Ülkelerin büyük bir bölümünde kar amacı gütmeyen tüzel kişilik şeklinde yapılanmış kalkınma ajansları, kuruluş şekline göre farklı örgütlenebilmektedirler (Greg, Joe ve Mountford, 2010 :19).

Kalkınma ajansları (Tiftikçigil,2008 :327);

- Belediyeler arası ajans,
- Kar amacı gütmeyen birlikler,
- Sınırlı sorumlu şirketler,
- Kamu-özel hukuk kuruluşları,
- Kamusal sınırlı sorumlu şirketler (yarı kamu şirketi),
- Vakıf,
- Limited şirket,
- Ortak hisseli şirketler ve

Sivil Toplum Kuruluşu gibi farklı yapılarda olabilmektedir.

Kalkınma ajansları, genel bütçeden ve özel fonlardan finanse edilmektedirler. Başlangıçta devlet tarafından, nakdi ve emlak şeklinde aynı sermaye tahsisi söz konusudur. Ayrıca ajanslar, sanayileşmeyi desteklemeyi hedefleyen çeşitli devlet fonlarına ve bu fonların kullanımına göre proje sunarak kredi almaktadırlar (Hasanoğlu ve Aliyev, 2006 :93).

Kalkınma ajanslarının gelirleri aşağıda belirtildiği gibidir (Kayasü ve Pınarcıoğlu vd., 2003 :13-14);

- Kamu fonları (yerel veya merkezi hükümet tarafından doğrudan verilen fonlar),

- Faaliyet gelirleri,
- Özel sektör kaynaklı fonlar,
- Uluslararası fonlar veya projeler: AB programları.
- KOBİler'e sağlanan danışmanlık ve benzeri destek hizmetleri karşılığında alınan ücretler,
- Gayrimenkul yatırımı ve yönetimi,
- Yerel ve bölgesel yönetime verilen danışmanlık hizmetleri,
- Eğitim gelirleri ve
- Yabancı yatırımcılara ve şirketlere verilen hizmetlerdir.

Kalkınma ajanslarının finansman yapılarını kuvvetlendirmek için zaman içinde, kuruldukları bölgenin idari, ekonomik, politik ve hukuki şartları göz önünde bulundurularak, her ülkede farklı formüller üretilmiştir. Örneğin Doğu Avrupa ülkelerinin kalkınma ajansları 1990'lı yıllarda ilk aşamada AB finansmanı ve AB'nin görevlendirdiği uzmanlar tarafından kamu kuruluşu niteliğinde kurulmuştur. Ancak bunların bir kısmının gelir kaynakları ve yönetim kurulları zaman içinde özelleştirilmiştir (Özen, 2005 :6-7).

Küresel rekabette farklılaşmak ve yatırımcılar için en cazip koşulları sunmak gibi unsurların önemi artmaktadır. Bu gibi unsurları oluşturmak, bölgeler açısından adeta bir zorunluluk olarak algılanmaktadır. Bu yeni süreçte bölgesel-kurumsal yapılanmalar olan BKA'lar giderek daha da fazla öne çıkmaktadır. Yani bu süreç Türkiye açısından da günceldir ve yenilik taşımaktadır (Özer, 2009: 389).

5.AVRUPA BİRLİĞİ BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKA SONUÇLARI

AB'de temeli 1960 yılında kurulan ASF'ye dayanan bölgesel politikaya yönelik finansal araçlar ve 1988'den bu yana uygulanan çok yıllık programlar, özellikle İspanya, Portekiz, İrlanda ve Yunanistan gibi başlangıçta gelişmişlik düzeyleri açısından topluluk ortalamasının oldukça gerisinde olan üyelerin kalkınmasına önemli katkılar sağlamıştır. 2007-2013 döneminin programları kapsamında yapılacak yatırımlar da yine yeni üye ülkelerin pek çoğunun GSYİH'sına % 5 ile % 15 civarında bir katkı yapacağı belirlenmiştir. 2015 yılında ise bu yatırımlara bağlı olarak yaklaşık 2 milyon yeni iş imkanı yaratılacaktır. Uygulanan uyum programlarında sağlanan eş finansmanla yılda 9 milyon civarında kişi çeşitli alanlarda eğitim almaktadır. Bu rakamın yarısından fazlasını kadınlar oluşturmaktadır. Bu kişilerin büyük bir kısmı istihdam edilmiştir ya da önceki işlerinden daha iyi şartlarda çalışma imkanına kavuşmuşlardır. Yunanistan'ın 1995 yılında GSYİH'sı AB-27 ortalamasının % 74'üne karşılık gelmekteyken, 2005 yılında bu oran % 88'e çıkmıştır. Bu oran 2005 yılında İspanya için % 102, İrlanda için % 145'e yükselmiştir. Portekiz ise 2005 yılı itibariyle GSYİH'da AB ortalamasının % 74'ünü yakalamıştır. Üç Baltık ülkesi olan Litvanya, Letonya ve Estonya yine 1995'den 2005'e GSYİH'larını iki katına çıkarmışlardır. Ancak bu olumlu gelişmelere

rağmen Polonya ve özellikle Bulgaristan ve Romanya'nın GSYİH açısından AB-27 ortalamasının % 75'ine ulaşmaları için 15 yıldan fazla bir zaman geçmesi gerekmektedir (European Commission, 2007 :10-13).

AB'de her bölgenin beşeri potansiyeli başta olmak üzere genel anlamda potansiyeli, bilgi teknolojileriyle ya da yüksek teknolojiyle üretim yapmaya olanak tanıyacak nitelikte değildir. Dolayısıyla küresel rekabette bir ülkenin her bölgesinden aynı düzeyde başarıyı yakalaması beklenemez. Sonuçta her bölgenin başarı kriteri kendi içinde farklı unsurlara dayanarak değerlendirilmelidir (Özer, 2009: 404).

Bölgeler bazında 1995-2004 yılları arasında, kişi başına düşen GSYİH'sı AB ortalamasının % 75'inden az olan bölge sayısı 78'den 70'e, ortalamanın % 50'sinden az olan bölge sayısı ise 39'dan 32'ye düşmüştür. Özellikle 2000-2006 döneminin uyum politikasından en fazla yararlanan ülkelerin bulunduğu, AB-15 içindeki bölgelerde büyük bir ilerleme sağlanmıştır. 1995 yılında, kişi başına düşen GSYİH AB-15 ortalamasının % 75'inden az olan 50 bölge bulunuyorken, 2004 yılına gelindiğinde bu bölgelerin dörtte birinde % 75 eşiği aşılmıştır. Bununla birlikte Portekiz, Yunanistan, İrlanda ve İspanya'da fonlar tarafından desteklenen bölgeler, yeni üyelerdeki bölgelerle karşılaştırıldıklarında yüksek bir verimlilik oranına sahiptirler. İrlanda'da verimlilik artışının yanı sıra AB'deki en yüksek istihdam artışı sağlanmıştır. İrlanda, 2000 yılında ortak tarım politikasına yaptığı katkıdan 1.187 milyar Avro fazlasını yardım olarak almıştır. Bu miktar, AB'nin o dönemde adaylıkları devam eden 10 Orta ve Doğu Avrupa ülkesine, 2001 yılında PHARE programı kapsamında yaptığı toplam yardım miktarından daha fazladır. İspanya'da ise bölgesel kalkınma için büyük ölçüde yeni istihdam yaratılmasına odaklanılmıştır. Portekiz'de 2001 yılına kadar artış gösteren istihdam seviyesi, bu tarihten sonra sabit kalmıştır. Yunanistan'da ise 2001 sonrasında, önemli bir istihdam artışı sağlanmıştır. İspanya, İtalya, Fransa ve Birleşik Krallık'daki gelişmiş bölgelerde işsizlik azalırken; Almanya, Avusturya, Hollanda ve Belçika'nın önde gelen bölgelerinde işsizliğin arttığı görülmektedir. AB'de bölgesel politika, önemli ilerlemeler sağlasa da, özellikle gelişmiş bölgelerin kalkınma stratejilerinde daha fazla öne çıkıyor olması nedeniyle, bölgelerarası gelişmişlik farkları hala azaltılamamıştır (European Commission, 2007 :10-13).

6. SONUÇ

AB, farklı kültür, dil, tarih ve geleneklerden oluşan bir entegrasyondur. AB içerisinde hem üye ülkeler arasında, hem de bölgeler arasında ekonomik kalkınma açısından farklılıklar bulunmaktadır. AB bölgesel politikasının esas hedefi bu farklılıkları azaltmak, özellikle az gelişmiş bölgelerde rekabet gücünü arttırmak, işsizliği azaltmak, kişi başına düşen milli geliri arttırmaktır.

Bölgesel Kalkınma Ajansları kamu, özel sektör, sivil toplum ve üniversiteler ile işbirliği içerisinde bölgesel kalkınmada katılımcılığı ön plana çıkararak, bölgenin gelişimine katkıda

bulunmaya çalışmaktadır. Ancak önemli olan her bir bölgenin fırsatlarının ve dinamiklerinin belirlenmesi ve buna göre hazırlanacak projelerin hızlı bir şekilde uygulamaya geçirilmesidir.

Her çeşit bölgeye tek tip kalkınma politikasının uygulanması, politikaların etkinliğini azaltmaktadır. Bu nedenle farklı bölgeler için farklı çözüm önerileri sunan projeler hazırlanmalıdır. Projeler konusunda da yetkili birimler tarafından halka verilen danışmanlık ve eğitim hizmetleri artırılmalı, fon kullanımına ilişkin bilgilendirme ve eğitim faaliyetleri yazılı ve görsel basın aracılığıyla genişletilmelidir.

Türkiye’de henüz proje hazırlama ve yönetme kapasitesi yeterince gelişmemiştir, bu nedenle mali yardımlardan verimli bir şekilde yararlanılamamaktadır. Yine Türkiye’de Avrupa Birliği mali yardımlarıyla ilgili birimlerinin teknoloji ve insan kaynakları yönüyle desteklenmesi gerekmektedir.

AB fonları ile ilgili gerekli yasal düzenlemelerin hızla gerçekleştirilmesi, fonlardan yararlananlarla ilgili kurumlar arasında işbirliğinin sağlanması ve sonuçların kontrolünün düzenli bir şekilde yapılması, fonların etkinliğini arttıracaktır.

KAYNAKÇA

- Abuzer, P.ve İnce Arıkan, S. (2003) “Avrupa Birliği ve Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Bağlamında Devlet Yardımları”, Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, 3(1).
- Altınışık, İ.ve Peker, H. S. (2010) “Bölgesel Kalkınma Ajansları, Ekonomik Önemi, Avrupa Birliği ve Türkiye’deki Durumları” Bütçe Dünyası Dergisi, Sayı 34 (2): 145-156.
- Andy, P., PoseA. R. ve Tomaney J. (2006) “Local And Regional Development”, Taylor and Francis, New York.
- Bozdoğan, M.N. (2008) “Bölgesel Kalkınmanın Sağlanmasına Yönelik Vergi Özendirme Önlemlerinin Türkiye Açısından İncelenmesi ve Etkinliğinin Analizi”, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, Ankara.
- Charvatova, D., ve Charvat, Z. (2009), “The Importance and Use of European Structural Funds in the Czech Republic”, Proceedings of World Academy of Science, Engineering And Technology, 37: 465-471.
- Harms, C. (2009) “European Cohesion Policies”, Grin Publishing.
- Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Avrupa Birliği ile İlişkiler Genel Müdürlüğü, (1998) “Avrupa Birliği Bütçesi- Fonları ve Türkiye’nin Tam Üyeliği”, Ağustos Ankara.
- Doğan, Ç. (2011) “AB Balıkçılık Politikası ve Türkiye’nin Uyum Sürecindeki Durumu”, İzmir Ticaret Odası Yayını.
- DPT, “AB Ekonomik ve Sosyal Uyum Fonları”, <http://www.abfonlari.gov.tr>, (04.03. 2013a).

- DPT, AB Ekonomik ve Sosyal Uyum Fonları, <http://www.abfonlari.gov.tr/2007-2013donemimaliyardimlar.html>, (04.03.2013b).
- DPT, “AB Ekonomik ve Sosyal Uyum Fonları”, www.abfonlari.gov.tr, (04.03.2013c).
- Erçakar, M. E. (2010) “Bölgesel Kalkınma Ajansları ve Türkiye Uygulaması”, *Mevzuat Dergisi*, 13(153), <http://www.mevzuatdergisi.com/2010/09a/01.htm>, (12.03.2013).
- Ergüder, C. (2002) “European Union Structural Funds” Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayını, 7 (1).
- Ergüder, C. ve Akdenizli Kocagül, D. (2008) “Avrupa Birliği’nde Bölgesel Politika’nın Gelişimi ve Yapısal Fonlar”, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı TEPAV Yayını, Yorum Matbaası, Ankara.
- EUROPA, “European Regional Development Fund (ERDF) (2007-2013)”, http://europa.eu/legislation_summaries/agriculture/general_framework/g24234_en.htm (14.03.2013).
- European commission, “Financial Programming and Budget”, http://ec.europa.eu/bud_get/explained/budg_system/financing/fin_en.cfm, (04.03.2013).
- European Investment Bank (2000) “1999 Annual Report”, 42nd Annual Report of the European Investment Bank, Europe Union.
- Welsh European Funding Office, (WEFO) “European Social Fund, Convergence Operational Programme”, <http://wefo.wales.gov.uk/programmes/convergence/esf/?lang=en>, (15.04.2013).
- European Commission, “EU Solidarity Fund”, http://ec.europa.eu/regional_policy/thefunds/solidarity/index_en.cfm, (04.03.2013).
- European Commission, “Instrument for Pre-Accession Assistance (IPA)”, http://ec.europa.eu/regional_policy/thefunds/ipa/index_en.cfm, (06.03.2013).
- European Commission, (2007), “Growing Regions, Growing Europe-Fourth Report on Economic and Social Cohesion”, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg.
- Gösterici, H.ve Ormanoğlu, B. (2007) “Avrupa Birliği IPA Mali Yardım Sistemi/2007-2013 Dönemi Uygulaması”, *Bütçe Dünyası*, 2(25): 101-114.
- Greg, C.ve Joe, H.ve Debra, M. (2010) “Organising Local Economic Development: The Role of Development Agencies and Companies”, OECD.
- Greg, C.ve Mountford, D. (2007) “Investment Strategies And Financial Tools For Local Developmet”, OECD.

- Gürlük S. (2001) “Dünyada ve Türkiye’de Kırsal Kalkınma Politikaları ve Sürdürülebilir Kalkınma”, Uludağ Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi, 19(4).
- Habib, Y.ve Yardımcıoğlu, F. (2005) “Türkiye’ye Yönelik Avrupa Birliği Mali Yardımları ve Aday Ülkelerle Karşılaştırılması”, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 6(2):75-106.
- Halkier, H. (2011) “Regional Development Agencies:European Trends And Experiences”, 1.Uluslararası Bölgesel Kalkınma Konferansı, Malatya, 22-23 Eylül.
- Hasanoğlu, M. ve Aliyev, Z. (2006) “Avrupa Birliği İle Bütünleşme Sürecinde Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Ajansları”, Sayıştay Dergisi, 60: 81-103.
- Ildırar, M. (2004) “Bölgesel Kalkınma ve Gelişme Stratejileri”, Nobel Yayın, Ankara.
- Juan R. ve Roura, C. (2010), “Regional Policy, Economic Growth and Convergence: Lessons from the Spanish Case”, Springer Heidelberg, Germany.
- Kapteyn, P.ve George J. “The Law of the European Union and the European Communities: With Reference”, Kluwer Law International BV, The Netherlands, 2008.
- Kayasü, S.ve Yaşar, S. (2006) “Avrupa Birliği’ne Üyelik Sürecinde Kalkınma Politikaları: Yasal ve Kurumsal Dönüşümler”, Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu, 7-8 Eylül, Ankara: 199-213.
- Kayasü, S., Pınarcıoğlu, M., Yaşar, S ve Dere, S. (2003) “Yerel, Bölgesel Ekonomik Kalkınma ve Rekabet Gücünün Arttırılması: Bölgesel Kalkınma Ajansları”, İstanbul Ticaret Odası Yayın No: 2003-8, Akser Yayıncılık, İstanbul.
- Koçak, S.Y. (2009) “Ankara Anlaşması’ndan Müzakerelere Avrupa Birliği Mali Yardımları”, Yönetim ve Ekonomi, Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Manisa, 16(2).
- Köseçik, M. ve Koçak, S.Y. (2004) “Avrupa Birliği Bölgesel Politikası ve Yapısal Fonlar”, Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu, Cilt II, Denizli.
- Malcolm G. R.ve Prebil, Y.B. (2010) “Promoting Solidarity in the European Union”, The MPG Books Group, UK: 137-139.
- MÜSİAD, (1999), “Avrupa Birliği’nde Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelere (KOBİ) Destek Programları”, MÜSİAD Yayını: 3, İstanbul.
- OECD (2009), “Governing Regional Development Policy The Use Of Performance Indicators”, Corrigenda.
- Olsson, S. (2010) “Crisis Management in the European Union: Cooperation in the Face of Emergencies”, WMXDesign GmbH, Germany, 2009.
- Onur, A.(2009) “IPA ve Yapısal Fonlar”, Bütçe Dünyası, 3 (31):45-59.

- Özen, P. (2005) “Bölge Kalkınma Ajansları”, TEPAV Yayını, Mayıs.
- Özer, Y. E. (2010) “Küresel Rekabet-Bölgesel Kalkınma Ajansları ve Türkiye”, *Review of Social, Economic & Business Studies*, 9 (10): 389-408.
- Pike, A., Pose, A. R. ve Tomaney J. (2006) “Local And Regional Development”, Taylor and Francis, New York.
- Sobaci, Z. (2009) “Regional Development Agencies in Turkey: Are They Examples of Obligated Policy Transfer?”, *Public Organiz Rev*, 9: DOI 10.1007/s11115-008-0069-0.
- Tiftikçigil, B.Y. (2008) “Bölgesel Kalkınma Politikalarında Yaşanan Dönüşüm ve Bölgesel Kalkınma Ajansları”, *Bölgesel Sorunlar ve Türkiye: Sorunlar, Tehditler ve Fırsatlar*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Yayın No: 131, Mayıs, 2008, Kahramanmaraş.
- Üstünkaya, F. (1996) “Avrupa Birliği'nin Bölgesel Mali Yardım Programı: Akdeniz Programı (MEDA) 1995-1999”, *Hazine Müsteşarlığı Araştırma ve İnceleme Dizisi 6*, Hazine Müsteşarlığı Matbaası, Ekim, Ankara.
- Williams, R. H. (1996) “European Union Spatial Policy And Planning”, Paul Chapman Publishing, London.
- Yıldız, H. ve Yardımcıoğlu, F. (2001) “Türkiye'ye Yönelik Avrupa Birliği Mali Yardımları ve Aday Ülkelerle Karşılaştırılması”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(2).
- Yiğit D. (2012), “Küresel Ekonomik Kriz Öncesi Ve Krizin Etkileriile Mücadele Sürecinde Avrupa Birliği'nde Ekonomi Yönetimi”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 11(1): 135-168.
- Zülfüoğlu, Ö. (2011) “Avrupa Birliği Bütçesi ve 2007-2013 Mali Perspektifi İzdüşümünde 2011 Bütçesi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Çimento İşveren Dergisi*, *Çimento Endüstrisi İşverenleri Sendikası*, 4(25): 20-34.